

17. Череватенко Л. “Сподіваюсь, ніхто не скаже, що я не знаю української мови”: [Післямова] // Фразеологія перекладів Миколи Лукаша: Словник-довідник / Уклад.: О. Скопненко, Т. Цимбалюк. – К., 2002.
18. Чередниченко О. Український переклад: з минулого у сьогодення // Мовні і концептуальні картини світу: Зб. наук. праць. – Вип. 15. – К., 2004.
19. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941): Стан і статус / Пер. з англ. О. Соловей. – Мюнхен, 1987.

Тарас Шмігер (Львів)

Перекладознавчі ідеї Івана Франка у працях українських дослідників ХХ сторіччя

Перекладознавча спадщина І. Франка цікавила багатьох науковців, проте і сьогодні є ще чимало прогалин у її вивченні. Різні обставини та епохи по-різному стимулювали франкознавчі студії. Тому мета цієї розвідки – дослідити, як Франкові погляди сприймали українські перекладознавці ХХ ст.

Поширення перекладознавчих поглядів І. Франка залежало також від книговидання та розповсюдження Франкових творів з “австрійської України” на “російську”. Звісно, не варто забувати про особисті контакти, листування, але в цій розвідці увагу зосереджено лише на друкованому слові та його нотації в працях інших дослідників (уважаймо це найголовнішим чинником верифікації поширення Франкових поглядів).

Дослідження І. Франка з галузі перекладознавства можна поділити – дуже умовно – на три частини: а) передмови до власних поетичних збірок та перекладів, до перекладів творів В. Шекспіра, що належали П. Кулішеві, тощо; б) наукові статті та рецензії, опубліковані в часописах і збірках; в) окремі видання.

Серед найважливіших позицій першої групи – передмови до збірки перекладів “Поєми”, до “Ліса Микити” та до перекладу “Фауста” Й.-В. Гете. Зрозуміло, що, перевидаючи поетичні твори та переклади І. Франка багато разів, видавці подекуди вмещували і передмови, а отже, вони були найдоступнішими його науковими розвідками. Приміром, у 1920-х роках зорганізований харківським видавництвом “Рух” 30-томник І. Франка охоплював лише художні твори, цілком ігноруючи інші жанри, але містив передмови до поетичних збірок.

Із журнальними публікаціями справа була складніша. Приміром, стаття “Шекспір в українців” уперше з’явилася німецькою мовою 18 квітня 1903 у віденському тижневику “Die Zeit”, тоді як вперше українською мовою (та й то у скороченому варіанті) її опублікувала “Літературна газета” аж 18 квітня 1941 року. Однак, її треба сприймати як щасливий виняток, оскільки більшість статей передруковано вперше аж у 20-томному академічному виданні творів І. Франка у 1950-х роках.

Іншим щасливим винятком стали Франкові рецензії на німецькомовні переклади творів Т. Шевченка, які зробив С. Шпойнарівський. Рецензії з'явилися друком у найсоліднішому всеукраїнському (!) журналі “Літературно-науковий вістник” у 1904 та 1906 роках. Вплив інших публікацій поза галицьким контекстом наразі перебуває під сумнівом.

До окремих видань перекладознавчих праць І. Франка належить його коронна праця “Каменярі. Український текст і польський переклад. Дещо про штуку перекладання”. Це, мабуть, єдине окреме видання перекладознавчих праць І. Франка, опубліковано спочатку у журналі “Учитель” 1911 року, а вже наступного року – окремою брошурою. Як не дивно, але загальний перегляд перекладознавчих досліджень у 1920-х роках на “Великій Україні” не засвідчує поширення цієї праці. Принаймні, чи не вперше про неї згадує 1947 року Є. Старинкевич у “Бібліографії з загальних питань теорії перекладу”, опублікованій як додаток до її дослідження “Проблеми художнього перекладу з французької мови. Стаття друга” [19: 114–115].

Першою публікацією, де містилася не так критика, як переказ перекладознавчих положень І. Франка, була стаття-повідомлення “Ів. Франко о переводах произведений Шевченка” у газеті “Киевские отклики” за 7 листопада 1904 рік [9]. Автор відзначає головну проблему перекладу Шевченкової поезики – збереження надзвичайної простоти, яка створює неповторний естетичний ефект і водночас відображає українську мелодійність. Читання між стилем і змістом у перекладах Шевченкових творів найкраще ілюструють італійську приказку *traduttore – traditore*.

Однією з перших у ХХ ст. критичних розвідок про перекладознавчу позицію І. Франка є нарис “Кілька споминів про Куліша та його дружину Ганну Барвінок” І. Пулюя, де у двох частинах – “Переклади св. Письма перед критикою д-ра Франка” та “Др. Франко знавець єврейської мови і “найновіших здобутків науки” – автор гостро критикує закиди І. Франка щодо Біблії у перекладі П. Куліша [15: 102–120]. На думку І. Франка, переклад П. Куліша, який доповнили І. Пулюй та І. Нечуй-Левицький (за словами самого І. Франка), не виправдав сподівання українського читача, оскільки

1) П. Куліш зовсім не знав староеврейської мови, а також не володів добре грецькою, латинською, німецькою та французькою мовами, і тому “в многих місцях своего перекладу він іде якось на помацки”;

2) П. Куліш хотів зробити свій переклад взірцевим із погляду української мови, але почав послуговуватися церковнослов'янізмами, що зіпсувало ясність та простоту стилю [25: т. 35: 275–276].

Дійсно, можемо признати за І. Пулюєм, що тут І. Франко був досить непослідовним [15: 102–105]. Адже трохи раніше він дав високу оцінку перекладу і рекомендував його кожній громадській читальні [25: т. 35: 275], а декількома роками раніше у передмові до Шекспірового “Гамлета” у Кулішевому перекладі називав П. Куліша першої величини знавцем української та європейських мов¹ [26: ХХ].

¹ Подібну ситуацію при оцінюванні І. Франком Кулішевих перекладів творів В. Шекспіра спостеріг Я. Гординський [2: 113], а В. Лазурський поставив запитання-припущення (власне припущення), чи не могла бути первинна похвала П. Кулішеві актом комерційної реклами [11: 32].

Окрім того, переклад має ще двох співавторів – І. Пулюя та І. Нечуя-Левицького, які мали богословську освіту, і достеменно відомо, що І. Пулюй добре володів старосвйрейською мовою. Та найбільше І. Пулюй обстоює вживання – звісно, в міру – церковнослов'янзмів, спираючись насамперед на авторитет Т. Шевченка, за яким пішли й інші автори [15: 106–107]. Тепер ми дивимося на вживання церковнослов'янських слів крізь призму високого поетичного або давнього релігійного стилів, але на початку ХХ ст. по церквах Святе Письмо читалося тільки церковнослов'янською, а тому відсоток церковнослов'янзмів міг бути значно вищим. На загал, спробуймо уявити тогочасного читача-інтелігента, який прагнув висококультурної нації та єдиної української мови для розділених територій. І власне І. Франко таки усвідомлював всю вагомість (насамперед, націєтворчу, політичну) цього перекладу для розвитку української культури, незважаючи на окремі мовні невинуватості. Саму суперечку найкраще підсумував К. Студинський: “Нема сумніву, що критика Франка була поверхова і тим самим несправедлива. Та з другої сторони треба завважити, що якби Пулюй обмежився був на річеву відповідь, а виминув був всякі особисті атаки на Франка, вона зискала би була на силі і повазі” [20: LXXVII–LXXVIII].

Українізація 1920-х років сприяла важливому новому етапові у розвитку франкознавства. Найбільшим досягненням стала публікація 30-томника Франкових творів, який друкувало видавництво “Рух” у 1924–1929 роках. Звісно цей факт потребує невеличкого пояснення, щоб уникнути підміни понять. Насамперед, поняття “том” представляло значно менший формат, аніж ми собі уявляємо тепер. По-друге, наголос редколегія робила на художній творчості І. Франка, а тому з перекладознавчих статей туди майже випадково попали лише передмови до окремих поетичних збірок.

Та все ж видання активізувало інтерес до вивчення перекладацької спадщини І. Франка. Приміром, у статті “Гайнріх Гайне в новому перекладі” Д. Рудик аналізує історію українських перекладів Г. Гайне, над якими також працював І. Франко [18: 112–113, 118–119]. Студії над історією української літератури та бібліографічна робота стимулювали також пошуки відомостей для історії перекладу. У рецензії на новий переклад “Пана Тадеуша” А. Міцкевича Є. Рихлик згадує і коротенький огляд І. Франка “Adam Mickiewicz w literaturze rusińskiej”, опублікований ще 1885 року [17: 267], але глибшого аналізу Франкових ідей тут не знаходимо.

Надзвичайно цікава перекладознавча спадщина Г. Майфета з франкознавчого погляду. Загальний рівень тогочасного перекладознавчого аналізу був дуже низьким: у перекладознавчих статтях здебільшого подавали два уривки – один з оригіналу, другий з перекладу, – і суть такого аналізу була в інтуїтивному сприйнятті відповідності/невідповідності двох текстів. Фактично, не було відпрацьовано критичного розуміння того, у чому ж суть мовного перевираження літературного явища однієї мови іншою. Г. Майфет пройшов шлях від подібного ставлення в оцінюванні перекладу до детального семантичного та композиційного розгляду. Цей шлях полягав у ретельному прочитанні та коментуванні окремих фрагментів і

визначенні їхнього значення та функції у творі. Візьмімо його статтю “Шевченко в англійській інтерпретації” [12], яка часто тяжіє більше до реєстру перекладацьких хиб, але дослідник намагається водночас пояснити, чому саме це слово чи вираз ужив перекладач, і що можливо інший варіант, неодмінно одразу поданий, був би кращий. Проте пізнішу статтю “Композиційна архітектоніка “Мені однаково” та її відтворення в німецькому й англійському перекладах” [13] він починає зі з’ясування композиції твору та авторової концепції, і вже на її основі констатує відхилення від оригіналу. Звичайно, такий аналіз ще аж ніяк не охоплював усіх семантичних, граматичних, стилістичних тонкощів, але уже був неабияким кроком уперед.

Дуже подібний підхід до аналізу перекладів висловлено у вже згадуваних рецензіях І. Франка на німецькомовні переклади творів Т. Шевченка, опублікованих у “Літературно-науковому вістнику” [24; 27]. Саме у них І. Франко послуговувався інтерпретаційним та стилістичним методами у проекції на перекладознавчий аналіз. Не просте зіставлення текстів із апелюванням до мовного чуття читачів та без висновків про відтворення художньої будови першотвору, а цілісне бачення відтворення семантичних деталей оригіналу щодо авторового задуму знаходимо у цих перекладознавчих розвідках. Паралельно критик зі стилістичного боку розглядав Шевченкову поетику. Так оці рецензії немовби висвітлюють “єдність українського перекладознавства”, хоча у працях Г. Майфета не знаходимо жодних прямих посилань на Франкові праці. Очевидно, воєнні умови зробили свою справу, і не було коронної праці І. Франка з перекладознавства “Каменярі. Дещо про штуку перекладознавства” на східних теренах України, але були річники “Літературно-наукового вістника”, а в них публікації І. Франка.

Єдиний, хто полемізував з окремим перекладознавчими поглядами І. Франка, був А. Ніковський. 1928 року видавництво “Книгоспілка” опублікувала Шекспірову трагедію “Гамлет” у перекладі М. Старицького (із художніми правками Л. Старицької-Черняхівської), де додавалися статті С. Родзевича та А. Ніковського. У статті “Український переклад “Гамлета” [14] А. Ніковський пише про те, яку роль в українській культурі відіграв цей переклад “Гамлета”, яка заслуга М. Старицького у розвитку української мови та яка подальша широка перспектива відкривається перед новими перекладачами творів В. Шекспіра. Він пояснює зауваження І. Франка до цього перекладу, висловлені ще 1899 року: дуже “свобідний” переклад, зміна віршового розміру, розтягнутість перекладу [26: XIX–XX]. На думку київського дослідника, віршовий ритм у перекладі – це справа індивідуального вибору перекладача; римовані вірші не мають тої шекспірівської сили, як оригінал; а дослівність (“віддання духу, змісту, думки оригіналу з найбільшим наближенням до слів, висловів і конструкцій первотвору”) – неможлива, та й непотрібна [14: XXXIII–XXXIV].

Зрозуміло, ці твердження дискусійні, і на кожному етапі розвитку мови, перекладної літератури загалом та історії рецепції конкретного твору спрацьовують свої характерні, часом протилежні перекладацькі стратегії. Приміром, влучно А. Ніковський описав явище дослівності, але чи варто відмовлятися від ідеї паралельного

відтворення лінійного тексту та розвитку думки у далекій перспективі, – невідомо. І. Франко та А. Ніковський відзначають також стислість англійської мови, недосяжну для слов'янських [14: XXXIV; 26: XXI]. Щонайважливіше – обидва дослідники вказують на те, як М. Старицький розвинув українську мову: не через кування нових дивних слів, а через вдале використання вже наявних ресурсів української мови [14: XXXII; 26: XX].

Важливим свідченням непоширеності Франкових ідей у східноукраїнському науковому просторі 1920-х роках є найґрунтовніша перекладознавча праця, яка не втратила своєї актуальності і по нині, – “Теорія й практика перекладу” О. Фінкеля. У ній ім'я І. Франка згадано лише двічі: перший раз – як автора творів із використанням гуцульського діалекту [22: 99]; другий – у зв'язку із судженнями А. Ніковського щодо перекладу “Гамлета” М. Старицьким, при чому О. Фінкель підтримує позицію І. Франка щодо недоречності зміни розміру в перекладі [22: 146]. Зате у ювілейний 1956 рік О. Фінкель написав статтю (українською та російською мовами) про І. Франка як перекладача творів М. Некрасова [23], де побіжно згадує основні перекладознавчі праці І. Франка, як-от “Каменярі. Український текст і польський переклад. Дещо про штуку перекладання”, “Адам Міцкевич в українській літературі” та інші, та зазначає важливість їх детальнішого вивчення. Таку появу прямих посилань на Франкові твори безперечно спричинила публікація 20-томного видання творів І. Франка у 1950-х роках.

Після Другої світової війни найважливішим центром франкознавства став Львівський університет імені Івана Франка, де за ініціативи академіка М. Возняка 1948 року став виходити періодичний збірник “Іван Франко. Статті і матеріали”. Також захищено декілька дисертацій на франкознавчу проблематику, зокрема 1950 року опубліковано автореферат кандидатської дисертації М. Шаповалової на тему “Франко як дослідник і перекладач Шекспіра (Боротьба Івана Франка проти спотворення Шекспіра буржуазними коментаторами і перекладачами)” [28]. Хоча режим наклав на текст праці чимало характерних формулювань (приміром, “буржуазний напрямок української літератури”, “реакційна ідеалістична естетика” тощо), дослідниця розглянула чимало архівних матеріалів, серед них – рукописи перекладів та листи І. Франка, зокрема правлені самим І. Франком переклади Шекспірових драм, які зробив П. Куліш. Керуючись настановами, що переклад повинен ґрунтуватися на глибокій науковій студії тексту оригіналу та відображати всі особливості художньої форми першотвору, І. Франко редагував Кулішеві переклади, намагаючись:

- а) виправити текст перекладу згідно з нормами тогочасної літературної мови, уникаючи багатьох архаїзмів та новотворів (а про архаїзми вже дискутував І. Пулюй);
- б) виправити перекладацькі похибки;
- в) доповнити пропущені місця [28: 10–11]. У дусі доби дослідниця робить висновок, що саме Франкова правка спричинилася до того, що переклади П. Куліша з В. Шекспіра посіли певне місце в історії українського перекладу [28: 11]. Насправді такий досить спрощений підхід не пояснює, чому ж І. Франко взявся за

правлення цих перекладів. Адже ми знаємо інші його висловлювання про талант П. Куліша. Важливо те, що М. Шаповалова все-таки досліджувала тексти П. Куліша, чим яскраво засвідчила, яку велику роль відіграли П. Куліш та І. Франко для утвердження шекспірознавства в Україні та українського художнього перекладу. Пізніше, коли ім'я П. Куліша вже не викликало такого роздратування партійних ідеологів, дослідниця могла вжити значно м'якшу, але справедливу формулу: "Він [Франко] не заперечував об'єктивної цінності Кулішевого перекладу, але й не міг схвалювати усіх його особливостей і приймати їх беззастережно" [29: 123].

Дантологічні зацікавлення І. Франка досліджував О. Домбровський, який захистив дисертацію на тему "Іван Франко – перекладач і популяризатор творчості Данте" [3]. Концентруючись на перекладацькій діяльності І. Франка з Данте, дослідник побіжно розглядає Франкові погляди на переклад у праці "Данте Аліг'єрі" (1913) та водночас зіставляє їх із його перекладами "Божественної комедії" [3: 10–13]. Відповідно до Франкових постулатів про старанний вибір творів для перекладу, про орієнтацію перекладу на читачів-інтелігентів та читачів-селян, про максимальну точність відтворення, про ґрунтовне наукове вивчення тексту та про відтворення національної специфіки першотвору, О. Домбровський найбільше уваги приділив стильовим і тлумаченневим особливостям самих Франкових перекладів, чим продовжив франківську перекладознавчу традицію. Цікаво, що, посилаючись на Франкові принципи, він радше сам їх реконструює на основі декількох висловлювань. Так, невизначеним залишається питання орієнтації перекладу на читача і те, як подібне питання міг розуміти І. Франко, враховуючи його прагнення до загальнонаціональної нормативної мови, з погляду сучасного перекладознавства.

Згодом О. Домбровський написав загальнокритичну статтю "Іван Франко – теоретик перекладу" [4]. Дослідник накреслив десять тверджень, на яких базувалася перекладознавча концепція І. Франка – це і розгляд перекладів у системі національної літератури, і вимоги до перекладача (знання мов, володіння текстом), і аналіз перекладацької техніки [4: 329–330]. Перекладацька позиція І. Франка почасти ілюструється прикладами з його перекладацької діяльності, але головний критерій суджень завжди був ідейно-тематичним, що є свідченням тогочасного політичного дискурсу. Важливу рису виокремив О. Домбровський у перекладацькій діяльності І. Франка: "Та в тодішніх умовах Франко вище ставив виховне завдання перекладу, ніж пізнавальне..." [4: 323]. Вибір твору для перекладу ставить на різні шальки терезів питання: чи твір тільки представляє чуже письменство, а чи він має стимулювати певні явища у цільовій літературі. Щодо галицького суспільства часу *fin de siècle*, то тут важко сказати, де пізнання розходиться із вихованням, але кожний друкований переклад сприяв розвитку мови і художнього перекладу.

Публікація 20-томної збірки Франкових творів у 1950–1956 роках стала найважливішим стимулом франкознавчих досліджень середини ХХ ст. Оприлюднення важкодоступних видань спричинило нову хвилю їхнього переосмислення. У потоці тогочасних шукань теоретичного підґрунтя для зміцнення інтернаціональних літературних зв'язків О. Кундзіч звертає увагу на таку думку І. Франка: перекладна

література – це рівноцінна частина національного письменства [10: 7]. Але якщо І. Франко зосереджувався на тих позитивах, які переклади можуть дати національній мові та культурі, то О. Кундзіч говорить про наближення до світового контексту через переклади шедеврів українською мовою. Таке наближення може видатися неповним, оскільки замовчується факт перекладу українських творів іноземними мовами. Однак прирівнювання рідномовної літератури до світових зразків найвищого рівня вже означало чимало.

У подібному руслі розглядає цю проблему М. Рильський, який багато що із перекладознавчих праць, заборонених після повальної нагінки на українську інтелігенцію, використовував під маркою “давньовідоме”. Для прикладу, візьмімо загальне твердження із його праці “Проблеми художнього перекладу” (1962), що “[п]ереклади художньої літератури, не кажучи вже про переклади літератури політичної, наукової та ін., – неоціненної ваги політичний та культурний чинник” [16: 239]. Мимоволі хочеться додати, що заборона самих перекладів є, мабуть, ще вагомішим політичним чинником, та наразі нам належить спостерегти зміну розуміння цього явища у різних історичних обставинах. Далі М. Рильський твердить: “Це (переклад) – знаряддя спілкування між народами, знаряддя поширення передових ідей і обміну культурними цінностями, знаряддя зміцнення і зросту інтернаціональної свідомості” [16: 239]. Якщо М. Рильський підкреслює роль перекладу як засобу єднання народів, то для І. Франка переклад – це націєтворчий чинник, що утверджує націю, ставить український народ на рівень європейських націй: “Переклади чужомовних творів, чи то літературних, чи наукових, для кожного народу являються важним культурним чинником, даючи можливість широким народним масам знайомитися з творами й працями людського духу, що в інших краях у різних часах причинялися до ширення просвіти та підймання загального рівня культури. Добрі переклади важних і впливових творів чужих літератур у кожного культурного народу, починаючи від старинних римлян, належали до підвалин власного письменства” (“Каменярі. Український текст і польський переклад. Дещо про штуку перекладання”, 1911) [25: т. 39: 7]. Та як по-франківському звучить вислів М. Рильського, що “[п]ереклад художньої літератури тільки тоді здійснює свою функцію, [...] коли він є *фактом рідної літератури*” [16: 272] (курсив наш. – Т. Ш.).

Найґрунтовнішим опрацюванням перекладознавчих досліджень І. Франка стала праця Ф. Арват “Іван Франко – теоретик перекладу (лекції із спецкурсу “З історії українського перекладу”)” [1]. Студіюючи Франкові розвідки, передмови і рецензії, дослідниця реконструює 17 теоретичних принципів, які стосуються теорії, історії та критики перекладу. Звісно, не всі вимоги варто однозначно приписувати І. Франкові, як-от перекладати треба тільки з оригіналу, а перекладач повинен відмінно володіти і вихідною, і цільовою мовами. Хоча й у Франковій інтерпретації ці одвічні істини мають додаткове звучання: переклад народною, загальнонаціональною мовою позначав прагнення розділених кордоном українців до об’єднання і часто був вагоміший у нашій історії за політичні декларації.

Ф. Арват розглядала Франкову творчість у ширшому контексті тогочасного поетичного перекладу і спостерегла, що саме І. Франко уперше провів межу між власне перекладом і переспівом [1: 9]. Отже, укладаючи схему розвою українського поетичного перекладу за ознаками розвиненості мови та високого стилю у 1920-х роках, М. Зеров міг частково опиратися і на спостереження І. Франка, але ніде на це не вказував, навіть у своїх працях про І. Франка.

Окремим питанням належить виокремити вплив інших дослідників на перекладознавчу позицію І. Франка. Ф. Арват наголошує винятково на спадщині російських “революціонерів-демократів” [приміром 1: 4, 7], що умотивовано тенденціями радянської критики, але, на загал, це питання ще майже не досліджене.

Серед найновіших здобутків теоретичного перекладознавчого франкознавства – статті Р. Зорівчак [5; 6; 7; 8], які відкривають ще один надзвичайно важливий аспект Франкової наукової спадщини – це перший цілісний критичний аналіз перекладу в українському перекладознавстві. У своїх працях, наприклад, рецензії на німецькомовного Т. Шевченка чи студії “Каменярі...”, І. Франко подає зразки лінгвостилістичного перекладознавчого аналізу, коли в українському мовознавстві уперше засади лінгвостилістики обґрунтував О. Фінкель у кінці 1920-х років. І, звісно, ця думка не єдина, яка випереджала свій час.

Можливо, уперше Р. Зорівчак показує, у якому середовищі формувалася перекладознавчий таланти І. Франка, тобто фактично визначає час зародження українського перекладознавства – 70-ті роки ХІХ ст. [7: 6]. Дослідниця також розглядає Франкові перекладацькі принципи в часовій перспективі і робить важливий висновок, що “Франкові погляди на майстерність перекладу, деталізуючись, розвиваючись та удосконалюючись, принципово не змінювалися” [7: 8]. Це підтверджує думку, що сучасна українська школа перекладознавства бере початок ще від перших досліджень І. Франка, а отже, національна перекладознавча традиція має більш як сторічну історію.

Як бачимо, вивчення Франкових поглядів щодо перекладу у ХХ ст. відбувалося у трьох напрямках: а) перекладна література як націєтворчий чинник; б) проблеми техніки перекладу (переклад чи переспів; одомашнення; еквілінеарність тощо); в) перекладознавчий аналіз. На часі – докладне вивчення дофранкової доби українського перекладознавства, критичне осмислення ролі І. Франка у загальному розві українського художнього перекладу та переосмислення його спадщини у новочасних наукових пошуках.

Література:

1. Арват Ф. Іван Франко – теоретик перекладу (Лекції із спецкурсу “З історії українського перекладу”) / Чернівець. держ. ун-т. – Чернівці, 1969.
2. Гординський Я. Кулішеві переклади драм Шекспіра // Записки наукового товариства ім. Шевченка. – 1928. – Т. 148.
3. Домбровский О. Іван Франко – переводчик и популяризатор творчества Данте. Автореф. дисс. ... канд. филол. наук / Львов. гос. ун-т им. Ивана Франко. – Львов, 1954.

4. Домбровський О. Іван Франко – теоретик перекладу // Іван Франко: Статті і матеріали. – 1958. – Зб. 6.
5. Зорівчак Р. Іван Франко – теоретик перекладу // Жовтень. – 1976. – № 8.
6. Зорівчак Р. Місце Івана Франка в історії українського перекладознавства // Наша культура. – 1977. – № 5; № 6.
7. Зорівчак Р. Іван Франко як перекладознавець: До 125-річчя від дня народження // Теорія і практика перекладу. – К., 1981. – Вип. 5.
8. Зорівчак Р. Внесок Івана Франка в розвиток перекладознавчої думки в Україні // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин: Матеріали Міжнародної наук. конф. (Львів, 25–27 вересня 1996 року) / Редкол.: Л. Бондар, М. Гнатюк, І. Денисюк та ін. – Львів, 1998.
9. Іван Франко о переводах произведений Шевченка // Киевские отклики. – 1904. – 7 нояб. (№ 309). – Без подп.
10. Кундзіч О. Стан художнього перекладу на Україні // Питання перекладу: З матеріалів респ. наради перекладачів (лютий 1956 року). – К., 1957.
11. Лазурський В. Шекспір українською мовою // Записки Одес. наук. при УАН т-ва. – Одеса, 1929. – Секція іст.-філол. – № 3.
12. Майфет Г. Шевченко в англійській інтерпретації // Шевченко. Річник перший / Ін-т Тараса Шевченка. – Харків, 1928. – Рец. на кн.: Songs of Ukraina with Ruthenian poems translated by Florence Randal Livesay. – New York, 1916.
13. Майфет Г. Композиційна архітектоніка “Мені однаково” та її відтворення в німецькому й англійському перекладах // Шевченко. Річник другий. – Харків, 1930.
14. Ніковський А. Український переклад “Гамлета” // Шекспір В. Гамлет / Пер. М. Старицького; Ст. С. Родзевича; Ред., ст. й прим. А. Ніковського. – Б. м., [1928].
15. Пулюй І. Кілька споминів про Куліша і його дружину Ганну Барвінок // Пулюй І. Нові і перемінні звізди. – 3-є доп. вид. – Відень, 1905.
16. Рильський М. Проблеми художнього перекладу // Рильський М. Збір. творів: У 20 томах. – К., 1987. – Т. 16: Фольклористика, теорія перекладу, мовознавство.
17. Рихлик Є. [Рецензія] // Червоний шлях. – 1928. – № 9/10. – Рец. на кн.: Міцкевич А. Пан Тадеуш / Пер. і вступ. ст. М. Рильського. – [К.], [1927].
18. Рудик Д. Гайнріх Гайне в новому перекладі // Життя й революція. – 1930. – Кн. 8/9 (Серп.–верес.). – Рец. на кн.: Гайне Г. Твори / Наново пер. Д. Загул. – Т. 1–3. – [Харків], 1930.
19. Старинкевич Є. Проблеми художнього перекладу з французької мови. Відтворення стилю оригіналу // Мовознавство. – 1947. – Т. 4/5.
20. Студинський К. Листування і зв’язки П. Куліша з Іваном Пулюєм (1870–1886) // П. Куліш (Матеріяли і розвідки.) – Ч. 2 / Під ред. К. Студинського. – Львів, 1930. – (Зб. філол. секції Наук. т-ва ім. Шевченка. Т. XXII (2)).
21. Шевченко Т. Бібліографія про життя і творчість 1839–1959. – Т. 1 (1839–1916) / Склали: І. Бойко, Г. Гімельфарб, О. Кізлик та ін.; АН УРСР. Держ. публ. б-ка. – К., 1963.
22. Фінкель О. Теорія й практика перекладу. – Харків, 1929.
23. Фінкель А. Іван Франко – перекладач Некрасова // Известия АН СССР. Отд. лит. и яз. – 1956. – Т. 15. – Вып. 4.; те ж укр. мовою: Учен. зап. Харк. ун-т. – 1956. – Т. 74: Тр. філол. ф-ту, вип. 4.
24. Франко І. [Рецензія] // Літературно-науковий вістник. – 1906. – Т. 35. – Рец. на кн.: Schewtschenkos ausgewählte Gedichte / Aus dem Ruthenische ... von S. Szpoynarowski. – Zweites Heft. – Czernowitz, 1906.

25. Франко І. Збір. творів: У 50 томах. – К., 1976–1986.
26. Франко І. Передмова // Шекспір У. Гамлет, принц данський / Пер. П. А. Куліша; Передм. і поясн. І. Франка. – Львів, 1899.
27. Франко І. Шевченко в німецькій одязі // Літературно-науковий вістник. – 1904. – Т. 27, ч. 2. – Рец. на кн.: Schewtschenkos ausgewählte Gedichte. – Czernowitz, 1904.
28. Шаповалова М. Франко как исследователь и переводчик Шекспира (Борьба Ивана Франко против извращения Шекспира буржуазными комментаторами и переводчиками). Автореф. дисс. ... канд. филол. наук / Львов. гос. ун-т им. Ивана Франко. – Львов, 1950.
29. Шаповалова М. Шекспір в українській літературі. – Львів, 1976.